

ՎՐԱՅ ԿԵՆՏՐՈՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՑ

Բանաստեղծ Ակակի Ծերեթելին:—Վրաց մամուլի յօդուածները հայերի մասին:—Հրատարակչական գործը և գրական նորութիւններ:—Գրական ֆոնդ կազմելու իղձեր:

Վրաց կեանքի վերջին ամուլայ ամենախոշոր երևոյթը—նշանաւոր բանաստեղծ Ակակի Ծերեթելու հիւանդութիւնն է: Վաթսունուհինգամեայ, բայց դեռ ևս շատ ժիր, առաջնակարգ ծերունի գրողը ստացել է դէմքի կաթուած և կորցրել աչքերից մէկի տեսողութիւնը: Ամբողջ Վրաստանը լարուած ուշադրութեամբ հետևում է իր «սիրելի երգչի» առողջական վիճակին. նրա բժիշկները շարունակ բիւլլետեններ են տպում լրագրներում, վերջինները ծանուցումներ են անում յօդուած հիւանդի արուած դրամական նուէրների մասին, զետեղում են իրանց էջերում ցաւակցական նամակներ ու վիճում նիւթական միջոցներից բոլորովին զուրկ, ալեզարգ հիւանդին անուելիք օգնութեան այս կամ այն ձևի նպատակայարմարութեան մասին... Այդ ցաւակցական գրութիւններում գործածուած մակդիրների ու ածականների մէջ մեր առանձին ուշադրութիւնը զբաւեց «Մեր ժամանակի Ռուսթաւելի» յորջորջումը. ուրեմն կայ հասարակաց կարծիք, որ պահանջում է զնելու Ծերեթելու անունը 12-րդ դարու վրաց հռչակաւոր բանաստեղծ, «Ընձենաւորը» պօէմայի ստեղծող, Շոթա Ռուսթաւելու անունն կողքին:

Վերջին երկու տարուայ ընթացքում մինք բաւական առատ նիւթ ենք մատակարարել «Մուրճ»-ի ընթերցողներին պ. Ա. Մերեթելու բացասական կողմերի մասին: Մենք չէինք կարող անտես անել այդպիսի մի անուանի գրողի կրքոտ յարձակումները հայերի դէմ: Չէինք կարող խաբել մեր ընթերցողներին, ծածկելով նրանցից եղելութիւնը: Միևնոյն ժամանակ մեզ համար կատարեալ տանջանք է եղել միշտ խօսելու թէ Ծերեթելու և թէ մեր հարևանների միւս նոյնքան խոշոր բանաստեղծ իշխ. Իլիա Ճաւճաւաձէի անհամակրելի, մարդատեսաց գործերի մասին, որովհետև երկուսին էլ սրտանց սիրում ենք

իրըն շնորհալի բանաստեղծների և խոնարհուս կնք նրանց տաղանդի առջև...

Քառասուն տարուց աւել է, որ Ճաւաւաւաւաւաւ ու Ակակին (այսպէս է ստորագրում իշխ. Մերեթելին իր բոլոր գրուածները) իշխում են գուզընթացաբար վրաց բանաստեղծական կաճառում: Այդտեղ դրանք այն երկու արեգակներն են, որոնց շուրջը պտտում են այդ շրջանի միւս բոլոր երիտասարդ ու հասակաւոր «երգիչները»:

Ակակու քնարը խիստ բազմերանդ է, բայց նրա տիրապետող մոտիւր հուժկու ու թախմալի հայրենասիրութիւնն է: Յաճախ նա երգում է իր սիրելի վրաստանը յանձին մի չքքնաղ օրիորդի կամ պճնապարզ, պատուազուրկ տիկնոջ: Նա չէ սիրում կրկնութիւններ և միշտ կարողանում է գտնել արտայայտութեան նոր ձևեր, նոր պատկերներ, նոր համեմատութիւններ: Նրա տաղանդի մի առանձնայատկութիւնը կայանում է արտայայտութեան առասպելականութեան հասնող պարզութեան մէջ: Զարմանալի կերպով յաջողում է նրան քաղցրալուր, անբռնազբօս յանգերի հիւսումը, յանգեր, որ մի ախորժալի մուգիկայի են վերածում նրա արտագրութիւնները...

Այդ յատկութիւններն են պատճառը, որ Ակակու բանաստեղծութիւնները անպայման կերպով յաիշտակում են ընթերցողներին, թէև նրանք յաճախ չեն պարունակում իրանց մէջ մի առանձին խորութիւն:

Մենք մի այլ անգամ կ'աշխատենք ծանօթացնել մեր ընթերցողներին Ակակու միքանի առաջնակարգ ոտնաւորների բովանդակութեան հետ:

Վերջին երկու ամսուայ ընթացքում «Իվերիան» տպագրեց մի շարք յօդուածներ հայերի մասին: Մենք աւելորդ կնք համարում մանրամասն խօսել նրանց մասին, որովհետև նրանք գլխաւորապէս կրկնութիւններ են յիշեալ լրագրի նախկին որոճածների: Պէտք է լինել ամենաջերմուտանդ «Իվերիական»՝ այդպիսի գրուածների բովանդակութիւնը առանց մի սպանիչ ձանձրոյթի լսելու համար: Շատանանք ուրեմն միայն միքանի աչքի ընկնող կէտերով:

Ինչպէս յայտնի է, 17-դ դարում մի հնդկաբնակ հայ, Իսրայէլ Օրի անունով, ձիգեր էր թափում ազատելու՝ եւրոպական պետութիւնների օգնութեամբ՝ Հայաստանի մեծ մասը Պարսկաստանի ու Տաճկաստանի տիրապետութիւնից: Այդ եռանդոտ հայրենասէրին նուիրուած յօդուածում, որ կրում է «Իսրայէլ Օրին ու հայկական շովինիզմի հնութիւնը» վերնա-

գիրը, «Իվերիան» (№ 231) հաւատացնում է, իբր թէ յիշեալ հայ մարդը խաբել է Պրուսիայի Վիլհելմ իշխանին, ասելով նրան՝ թէ ինքն ուղարկուած է Եւրոպա նաև այն ժամանակուայ Վրաստանի թագաւոր Գիորգու կողմից և որ, իբր, թէ Վրաստանը կազմում է Մեծ Հայաստանի մի մասը և բնակեցրած է ամրողպազէս հայերով: Վիլհելմը, աւելացնում է «Իվերիան», Օրիին մի նամակ տուեց Գիորգի թագաւորի անունով, բայց հնդկաստանցի հայն հասցրեց այդ նամակը Նախիջևանի հայ իշխաններին, որոնք և պահեցին այն իրանց մօտ: Իր այդ դատողութիւններին ծառայող փաստերը լրագիրը քաղել է նորերս լոյս տեսած մի բաւական ընդարձակ գրքից հայերի վերաբերեալ, որի մասին յոյս ունենք հաշիւ տալու մեր ընթերցողներին մօտիկ ապագայում:

Նոյն «Իվերիան» քննադատելով միևնոյն համարում Մետրոպ վ. Տէր-Մովսիսեանի մի ուսերէն աշխատասիրութիւնը («Раскопки церкви св. Григорія близъ Эчмиадзина»), աշխատում է հերքել նրա ասածները հայոց ճարտարապետութեան ինքնուրոյնութեան մասին և կարծիք է յայտնում, թէ հայերը օգտուել են վրաց եկեղեցական ճարտարապետութիւնից:

Մօտելով Գ. Վերմիշեանի իշխ. Իլիա Ճաւճաւաձէի դէմ գրած յայտնի ուսերէն գրքի մասին, նոյն լրագիրը (№ 190) հեգնօրէն ասում է, թէ այսօրուայ հայերէն դասագրքերում ուրիշ բաներ է գրած վրաց ու Վրաստանի մասին, քան Վերմիշեանի ասածները և թէ «հայերէն աշխարհագրական քարտէզը հասցնում է Հայաստանի սահմանները մինչև Դոն գետը»... Բայց թողնենք, ընթերցող, այդ տարօրինակ մարդկանց՝ զուարճանալու իրանց անվայել կատակներով ու անցնենք գործին...

Նոյն զարմանալի լրագիրը հաւատացնում է (№ 216), թէ կոմս Մ. Տ. Լօրիսմելիքեանին պէտք է վրձացի ընդունել այն պարզ պատճառով, որ նրա նախնիքները, Հայաստանից Վրաստան անցնելով, բնակութիւն են հաստատել այստեղ... Դա աշխարհի օրէնք է (?), աւելացնում է մեր իմաստուն «Իվերիան» և հայերը իրաւունք չունեն այդ մասին զանդատուելու: «Միթէ Լօրիսմելիքեանի խիղճը չէր տանջի իրան,—բացազանչում է նա—որ հայ համարէր իրան»... Է՛հ, թողնենք այդ էլ, ընթերցող, և էլի շարունակենք մեր ճանապարհը...

Մի ուրիշ համարում «Իվերիան» հարկ համարեց մինչև իսկ խառնուելու «Արարատ»-ի և «Մշակ»-ի միջև ծագած մի փոքրիկ վէճի մէջ Աւետարանը աշխարհաբար թարգմանելու մասին: Վրաց լրագիրը համամիտ չէ «Մշակ»-ին: Նրա կար-

ծիբով ներկայ դարում այլևս ոչ մի աշխարհարար լեզու չի փրկի կրօնական գրքերը՝ մոռացման տրուելուց, «քանի որ նրանց տեղը կարող են բռնել լաւ վէպերն ու այլ բարոյական գրքերը»... Ինչպէս տեսնում էք, այդ սարսափելի պահպանողական լրագրին խորթ չէ նաև խօսել մէկ-մէկ չափազանց արմատական լեզուով...

Վերջին ժամանակներս բաւական ծաղկել է վրաց մէջ հրատարակչական գործը: Բացի բազմաթիւ մասնաւոր անհատներից, դրանով պարապում են միաժամանակ երեք ընկերութիւններ. դրանք են՝ «Վրաց մէջ գրագիտութիւն տարածող» և Թիֆլիսի ու Քութայիսի «Վրաց հրատարակչական» ընկերութիւնները: Իրանցից առաջինը ձեռք է զարկել այժմ աւելի խոշոր գրուածների հրատարակութեան: Մօտ օրերս լոյս կը տեսնեն դրա ջանքերով տպագրուող պատկերազարդ ընդարձակ «Վրաստանի օրացոյցը» (մօտ 400 երես), «Հաւաքածու վրաց բանաստեղծութիւնների» (երկու մեծ հատոր) և «Վրաց գրականութեան պատմութիւնը»: Քութայիսի ընկերութիւնը տպագրում է գլխաւորապէս վիպական գրուածներ, իսկ Թիֆլիսի հրատարակչականը կենտրոնացնում է իր գործունէութիւնը առաւելապէս «Ճնորիս-Փուրցելի» լրագրի և նրա պրէմիաների շուրջը: Եկող յունուար ամսից միաժամանակ հանդէս են գալու երկու նոր ինտելիգենտ խմբերի հրատարակութիւններ. Իրանցից առաջինը, բաղկացած գլխաւորապէս կանանցից՝ կազմակերպել է «Սիւիտի» (ճառագայթ), իսկ երկրորդը—«Յիսկարի» (արշալոյս) ընկերութիւնները: Առաջին խմբի նպատակն է տպագրել հանրամատչելի գիտական գրքոյկներ, իսկ երկրորդինը—տալ ընդարձակ վիպական գրուածներ՝ թէ ինքնուրոյն և թէ մասնաւոր թարգմանական:

Առանձին յաջողութիւն ունեցաւ այս տարի յիշեալ «Թիֆլիսի հրատարակչ. ընկերութիւնը»: Իրա տպած «Ճնորիս-Փուրցելի» լրագիրը տարածուած է այժմ, վրաց և հայոց պարբերական հրատարակութիւնների համար մի չլսուած քանակութեամբ—վեց հազար օրինակով... Լրագիրը, որ լոյս է տեսնում շաբաթը 7 անգամ և ունի էլի շաբաթական երկու առանձին պատկերազարդ յաւելուած, չափազանց մեծացրեց տարուայ ընթացքում իր ծաւալը, գինը միևնոյնը թողնելով: Բացի դրանից, նա բարեխղճօրէն կատարեց տուած խոստումը պրէմիաների մասին. նոյեմբերի սկզբին նրա բոլոր բաժանորդները ստացան վրաց հանգուցեալ տաղանդաւոր վիպագրող Ա. Լագրէզի գրուածների ժողովածուն, բաղկացած 1204 մեծ

էջերից, այսինքն մի գործ, որ առանձին վաճառոււմ էր 4 ռուբլուց աւելի գնով: Ձանց ենք անում միւս աւելի մանր պրէմիաները և աւելացնում, որ այդ բոլորը (լրագրի հետ) ստանալու համար ընկերութեանը պէտք էր վճարել միմիայն վեց ռուբլի փող... Շատ ուրախալի երևոյթ:

Ուշադրութեան արժանի է այն հանգամանքը, որ այդ թերթը այժմ շատ է տարածուած ոչ միայն Քուլթայի-սի ու Գորու, այլև Թիֆլիսի հայերի մէջ... Թէ որ աստիճան տարածուած է նա Թիֆլիսի հայերի շրջանում կարելի է մակարեղել այն սգաւոր յայտարարութիւններից, որ յաճախ տպւում են այնտեղ ննջեցեալների տէրերից: Ղրանցով խնդրում են «յուզարկաւորել հանգուցեալին դէպի Հաւարարի Շամքորեցոց Կարմիր Աւետարան եկեղեցին»... Քաղաքիս շուկաներում ամեն օր կը պատահէք հայ վաճառականներին ու արհեստաւորներին խումբ խումբ կանգնած ու բարձրաձայն «Յնորհս Փուրցելի» կարգալիս...

Իբրև գրական նորութիւն, կարող ենք հաղորդել նաև այս նոյնները ամսից միաժամանակ երկու մանկական պարբերական հրատարակութեան լոյս տեսնելու մասին: Մեր ընթերցողներին ծանօթ հայազգի տիկին Ան. Թումանեան—Ծերեթելուն իրաւունք տրուեց հրատարակելու նորից դադարեցրած «Ջէշիլի» (Արտ) ամսագիրը, իսկ երեք վրացի տիկիներին էլ թոյլատրուեց լոյս ընծայելու «Մակադուլի» (Վտակ) անունով մի նոր օրգան, որ տպւում է ամիսը երեք անգամ մի առանձին մանկավարժական—թերթ յաւելուածով: Դա դուրս է գալիս ամիսը 2 անգամ փոքրահասակ երեխաների, իսկ մի անգամ էլ պատանիների համար (մինչև 14 տարեկան). մանկավարժական մասը ծնողների համար է. երեքը միասին արժէ տարեկան 5 ռուբլի: Ինչպէս արդէն լոյս ընծայուած համարներից երևում է, թէ «Ջէշիլի»-ին և թէ «Մակադուլի»-ին աշխատակցում են վրաց համարեա բոլոր յայտնի գրողները: «Մակադուլի»-ի խմբագիրն է յայտնի բանաստեղծուհի տիկին Մարիամ Դէմուրեան, որ կրում է սովորաբար Գանդեգիլի (ճգնաւոր) կեղծանունը:

Ակալի Ծերեթելու հիւանդութիւնը առաջ բերեց վրաց հասարակութեան մէջ ցանկութիւն ոչ միայն նիւթապէս ապահովացնելու այդ նշանաւոր, բայց բոլորովին չբաւոր ազգային գործիչին, այլև հիմնելու գրագէտների (գրողների) մի մշտական ֆոնդ: Գրական ֆոնդի հիմնելու միտքը նոր չէ մեր հարևան-

ների մէջ: Նրանք այդ կողմից մի քայլ առաջ են գնացել հայերից: Սրանից 11 տարի առաջ վախճանուեց գժանոցուս Ա. Ղազբէզը: Աւանդուս էր հոգին ծայրահեղ աղքատութեան մէջ, չունենալով նոյնիսկ իր այնքան սիրած թիւթիւնի համար մի քանի գրօշ, այն մարդը (ընդամենը 43 տարեկան), որ ամբողջ տասը տարի բուռն ոգևորութիւն էր ներշնչել վրացի կարդացողներին իր չքնաղ, հոգեշունչ գրուածներով... Նրա տրագիքական մահը ցնցեց անտարբերներին և թաղումից անմիջապէս յետոյ հաւաքուեց 2000 բուբլի ու յանձնուեց «Վրաց մէջ գրագիտութիւն տարածող ընկերութեանը» գրական ֆոնդ հիմնելու համար: Սակայն շուտով բարձրացած ոգևորութիւնը թուլացաւ ու չքացաւ և ֆոնդի գործը մնաց դարձեալ անշարժ: Ծերունի բանաստեղծին հասած դժբախտութիւնը նորից ուժգին զարկ տուեց այժմ վրաց վաղեմի իղձին և մեզ մնում է ցանկանալ, որ նրանց գոնէ այս անգամ յաջողուի դուրս բերելու այդ գեղեցիկ գործը:

Տ. ՓԻՐՈՒՄԵԱՆ